

قسمت هشتم

اخلاق و تربیت اسلامی

حجة الاسلام محمد حسن رحیمیان

صبر

قبل از آغاز بحث درباره نقش اخلاق در عبادات و عبادات در اخلاق بر اساس دستور و روش قرآن مجید باید مسأله مهم دیگری مورد بررسی قرار گیرد و آن مسأله صبر است.

در صحنه نبرد سخت و سرنوشت ساز درونی که به «جهاد اکبر» تعبیر شده است و قبلاً درباره آن سخن گفتیم برای تضمین پیروزی کوشش ملکوتی بر خواسته های حیوانی، در کنار ایمان به خدا که در حکم سکوی پرواز و محور اصلی حرکت به سوی خداست، قرآن مجید ما را موظف و راهنمایی به کمک جستن از خدا فرموده است:

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»:

فقط تو را می پرستیم و تنها از تو کمک می جوئیم.

و در آیه دیگری پیش از هر چیز دیگر دو عنصر مهم را به عنوان دو «وسیله» برای کمک جستن از خدا مورد تأکید قرار داده است:

در آغاز، صبر! و سپس نماز

«يا ايها الذين آمنوا استعينوا بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرين» (نقره/ ۱۵۳)

ای ایمان آوردگان، کمک جوئید به وسیله «صبر» و «نماز» که همانا خدا با صابران است.

قابل توجه است از آیه استفاده می شود که:

اولاً - در میان عبادات که همگی وسائل تقرب به حق هستند مهمتر از همه صبر و نماز است.

ثانیاً - فرار گرفتن صبر به عنوان یک فضیلت اخلاقی در کنار و قبل از نماز به عنوان کاملترین عبادت، بیانگر اهمیت فضائل اخلاقی و یگانگی مفهوم و هدف در اخلاق و عبادت است.

ثالثاً - دستور و امر به کمک گرفتن «استعینوا» آن هم به مؤمنین نشانه این واقعیت است که عروج به سوی کمال و تقرب به خدا به ویژه در آغاز راه، همچون صعود بر قلعه کار آسانی نیست و بدون وسیله کمکی مسور نمی باشد و به همین دلیل مکتب انسان ساز قرآن بدور از خیالپردازیها و فلسفه بافیهای صرفاً ذهنی به شکلی دقیق و شیوه ای حکیمانه و حساب شده، و منطبق با ویژگیهای نکوئی انسان، ضمن روشن کردن راه از چاه «قد تبين الرضد من الغي» و مشخص کردن هدف و مرجع نهائی انسان «ایمان» و راهی که به سوی آن منتهی می شود «عمل صالح - عبادت»، از میان عبادات - که همه وسیله تقرب به خدا و صعود به سوی کمال هستند - صبر و نماز را به عنوان دو وسیله ممتاز برای کمک گرفتن از آنها مورد تأکید قرار داده است.

با توجه به نقش کار ساز و اهمیت این دو عنصر خواهیم دید که مکتب تربیتی قرآن چگونه همه چیز را به صورت دقیق و عملی برای تکامل بخشیدن به انسان، منظور فرموده و در روند کامل و روش جامع آن، هیچ چیز را از قلم نبیند آنچه است. در آغاز صبر را و سپس نماز را، آنها هر دو بعد از ایمان!

صبر به معنی خاص در مقابل فرع است و عبارت است از: ثبات نفس در برابر گرفتاریها و مصائب بگونه ای که مانع از اضطراب خاطر شود.

و به معنی گسترده تر، عبارت است از: ایستادگی و پایداری روان در برابر هواها و تمایلات نفسانی و شکیبائی بر ترک آنها، بدانگونه که موجب غلبه کوششهای ملکوتی در انسان شود و حرکت در این مسیر را میسر نماید.

و بدینسان پایگاه صبر و نقش ممتاز آن شناخته می شود که در هنگام جهت یابی و جهت گیری انسان به سوی کمال و سعادت یا خسران و شقاوت و سقوط در ورطه ضلالت: «اولئك كالانعام بل هم اضل سبيلا» اگر این عنصر کار ساز در این صحنه «جهاد اکبر» همواره حاضر نباشد، انگیزه های الهی مفهومی هواهای نفسانی و شهوات لجام گسیخته

می شود و انسان نمی تواند کوچکترین گامی را در صراط مستقیم و رسیدن به کمال بردارد.

قرآن مجید راه رسیدن به بهشت موعود و سعادت جاودانی را در دو جمله خلاصه فرموده:

«وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» (ایمان)

«وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ» (صبر)

«فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» (بهشت جاوید)

کسی که از مقام پروردگارش ترسید و نفس خویش را از هوی باز داشت پس همانا بهشت جایگاه او است.

و حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) در اهمیت صبر چنین فرموده:

«... وَعَلَيْكُمْ بِالصَّبْرِ فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنَ الْإِيمَانِ كَالرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَلَا خَيْرَ فِي جَسَدٍ لِأَرَأْسٍ مَعَهُ وَلَا فِي إِيْمَانٍ لِأَصْبَرٍ مَعَهُ»

(نهج البلاغه حکمت ۷۶)

... و بر شما باد به صبر پس به تحقیق که صبر نیست به ایمان همچون سر

است نسبت به بدن و خیری در بدن بدون سر و ایمان بدون صبر نیست!

با صبر است که انسان می تواند تمام فضائل اخلاقی را تحصیل و همه

ذرائع اخلاقی را از خود زائل نماید. صبر در جنگ، شجاعت و صبر بر

گرفتاریها، سعه صدر، صبر از دل بستگی به دنیا، زهد و صبر بر تعدیل

شهوت، عفت و... و عدم صبر بر آنها رذائلی مانند: جبن، ضیق صدر،

حرص، بی عفتی و... را موجب می شود.

مراتب صبر

صبر در آغاز ممکن است، همراه با تکلف و مشقت باشد که آن را

«نصبر» می نامند ولی با استمرار و تداوم بر آن کم کم به شکل یک ملکه

راسخ و صفت ثابت در نفس تبدیل می شود که دیگر در آن سختی و مشقت

نیست:

«فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنِيْرَةٌ لِّئْسَرَىٰ»

(سوره لیل آیات ۷-۹)

پس آنکس که حقوق الهی را اداء کرد و از گناهان پرهیز نمود و روش

نیکی را تصدیق کرد پس بر او آسان کنیم فرمانبرداری را.

صبر در مراتب تکاملی مقام رضا و سپس مقام محبت را در پی دارد.

پس اگر چه صبر در آغاز ممکن است توأم با سختی باشد ولی کم کم

عادی و آسان شده و پس از آن همراه با رضایت و طیب خاطر و سرانجام

لذت بخش خواهد شد.

اگر لذت ترک لذت بدانی دگر لذت نفس لذت ندانی

فضیلت صبر

از موقعیت و نقش خطیر صبر می توان به فضیلت و پاداش آن و از

فضیلت و پاداش آن می توان به اهمیت و جایگاه والای صبری برد.

در فضیلت صبر آیات و روایات بیشماری وارد شده است که در این مختصر فقط بذکر برخی از آنها اشاره می کنیم:

«إِنَّمَا يُوقِي الصَّابِرُونَ آخِرَتَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

فقط صابران را خداوند اعطاء فرماید اجرشان را بدون حساب.

پاداش تمام فضائل و عبادات دارای اندازه و حساب است مگر صبر

که طبق این آیه صابران را پاداشی بی شمار است (به یک معنی) و معنی

دیگر این که پاداش صابران اعطاء می شود بدون آن که اعمال آنان را

محاسبه نمایند و توازی بین عمل و پاداش آن برقرار نمایند.

در آیه دیگر خداوند وعده داده که همواره با صابران است:

«وَأَصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ»

و صبر کنید، به یقین خداوند با صابران است.

و صابران را بشارت فرموده به صلوات، رحمت و هدایت خود:

«... وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ

وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ

هُمُ الْمُتَّقُونَ» (۱۵۶ و ۱۵۷ بقره)

... و بشارت ده صابران را آنان که هرگاه مصیبتی بر آنها وارد شود چنین

گویند: بی گمان ما از آن خدا هستیم و بی شک بازگشت کننده به سوی او. بر

آنان است درودهای پروردگارشان و رحمت او آنانند پذیرندگان هدایت الهی.

در قرآن بیش از هفتاد آیه در رابطه با صبر و فضیلت آن آمده که بررسی

تمام آنها نیاز به کتابی مستقل دارد.

و از حضرت رسول اکرم (ص) در محجة البیضاء نقل شده که:

«الصَّبْرُ نِصْفُ الْإِيْمَانِ» صبر نصف ایمان است.

«فِي الصَّبْرِ عَلَيَّ مَا تَكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ» در صبر بر آنچه نمی پسندی

خیر فراوان است.

«الصَّبْرُ كَثْرٌ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ» صبر گنجی از گنجهای بهشت است.

و حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در بیان صفات متقین فرموده:

«صَبْرُوا أَيَّامًا قَصِيْرَةً أَعْقَبَتْهُمْ رَاحَةً طَوِيْلَةً»

(نهج البلاغه - خطبه متقین)

روزگاری کوتاه صبر کردند که آسایش طولانی را برای ایشان در پی آورد.

و امام محمد باقر علیه السلام چنین فرموده:

«الْجَنَّةُ مَحْفُوفَةٌ بِالْمَكَارِهِ وَالصَّبْرُ فَمَنْ صَبَرَ عَلَى الْمَكَارِهِ فِي

الدُّنْيَا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَجَهَنَّمُ مَحْفُوفَةٌ بِاللَّذَاتِ وَالشَّهَوَاتِ فَمَنْ

أَعْطَى نَفْسَهُ لَذَّتْهَا وَشَهَوَاتِهَا دَخَلَ النَّارَ»

(اصول کافی - باب الصبر)

و روایات نیز در فضیلت صبر فراوان است که در کتب حدیث ذکر

شده و قسمتی از آنها در کتاب محجة البیضاء باب الشکر و الصبر و

جامع السعادات ج ۳ ص ۲۳۰ الی ۲۳۵ گردآوری شده است.

ادامه دارد